

De Zeearend komt nader

Johan Bekhuis

Van 13 tot 17 september 2000 kwamen ongeveer zestig zeearenden-onderzoekers uit achttien landen bijeen in het Zweedse Björkö om de toestand van de Zeearend in Europa te bespreken. Tijdens het congres werd ook de nodige aandacht besteed aan de herintroductieprojecten en de vraag of het uitzetten van arenden verdere stimulering verdient. Deze discussie was natuurlijk interessant voor het Wereld Natuur Fonds (WNF), dat immers beschikt over een herintroductievergunning. Het WNF wilde graag met de arenden-deskundigen overleggen over de verder te nemen stappen. Maar alvorens hier dieper op in te gaan, allereerst even een blik terug in de tijd.

Historie van vervolging

De Zeearend en de mens hebben elkaar eigenlijk altijd in de weg gezeten. Beiden hadden een voorkeur voor kust- en oeverlandenschappen. Alle twee hadden ze belangstelling voor hetzelfde type voedsel: vis en watervogels. Begrijpelijk dat het nooit heeft geboterd. De Zeearenden hebben daar een zware tol voor moeten betalen. Vooral na de intrede van vuurwapens was er geen houden meer aan. Grote stootvogels konden daarmee zeer doeltreffend worden bestreden. De Zeearenden raakten vrijwel uitgeroeid in geheel West-, Centraal- en Zuid-Europa. Er wordt verondersteld dat eeuwen geleden ook Zeearenden in Nederland moeten hebben gebroed. De Nederlandse delta komt namelijk in historische beschrijvingen naar voren als een prima leefgebied voor de soort. Een andere aanwijzing is dat bij historische opgravingen vaak zeearendenbotten worden aangetroffen. Maar kennelijk was de uitroeiing al een feit toen de eerste biologen onze broedvogelbevolking beschreven.

Halverwege de negentiende eeuw was het voortbestaan van de Zeearend in Europa serieus in gevaar

gekomen. Alleen in de dunbevolkte en natuurrijke streken van Noord- en Oost-Europa vond de soort nog een uitwijkplaats. In ons buurland Duitsland werden omstreeks het jaar 1900 de eerste beschermingsmaatregelen afgekondigd, toen daar nog maar een handjevol nesten over was. Verder naar het oosten liet de bescherming veel langer op zich wachten. In Rusland was de Zeearend tot voor enkele decennia nog vogelvrij.

Bescherming en bedreigingen

In Duitsland heeft men op het nippertje de Zeearend als broedvogel kunnen behouden. Dankzij intensieve bescherming kroop het bestand daar tussen 1900 en 1950 weer naar een niveau van 120 broedparen. Maar het gevaar bleek nog niet geweken. Integendeel, het tijdperk brak aan dat gechloroerde koolwaterstoffen als bestrijdingsmiddelen toegepast werden (DDT, DDE, en dergelijke). Stootvogels werden daar zwaar de dupe van. Veel dieren stierven of werden onvruchtbaar. Dertig jaar lang zou hun reproductievermogen ver beneden peil blijven. Nadat deze pesticiden in de jaren zeventig werden verboden, waren de gevolgen in de zeearendenpopulatie tot ver in de jaren tachtig merkbaar. Ondanks zijn robuuste uitstraling had de Zeearend door die dertigjarige malaise een reputatie opgebouwd van zorgenkindje. In veel landen werd hij een nationaal symbool van het natuurbeschermingswerk. In de Scandinavische landen, Polen en Duitsland ontstonden netwerken van bezorgde enthousiastelingen die alles op alles zetten om de teloorgang van de bedreigde populaties tegen te gaan. Het Wereld Natuur Fonds heeft in die periode een belangrijke rol gespeeld door deze netwerken financieel en materieel te ondersteunen. Hier ligt de bakermat van WNF's be-

Zeearend rukt op naar het westen.
Foto: Guy Robbrechts/Foto Natura.

trokkenheid bij de Zeearend. De Stichting Het Vogeljaar zette zich als eerste fervent in door regelmatig vrijwilligers te werven voor het bewaken van de laatste nesten in Sleeswijk-Holstein. De eieren van deze dieren waren speciaal geliefd bij verzamelaars door de bizarre omstandigheid dat het om de laatste 'vrije' arenden ging. De rest van de Midden-Europese Zeearenden broedde immers achter het toenmalige IJzeren Gordijn.

In de loop van de jaren tachtig werden de reproductiecijfers geleidelijk beter en raakte de populatie langzaam weer in een groeifase. Na dertig jaar van stagnatie begon het zeearendbestand weer wat rek te vertonen. Veel arenden-experts hadden de hoop op een betere toekomst eigenlijk al opgegeven. Ze durfden niet te geloven in een structurele toename. De ervaring had namelijk geleerd dat het goede nieuws altijd maar kort duurde. Een gevolg daarvan was dat ze een afwachtende houding aannamen met het publiceren van de nieuwste, positieve gegevens. Daar kwam bij dat men voor de arenden nogal wat negatieve effecten verwachtte van de val van het IJzeren Gordijn. Zou een toenemende recreatiedruk de arenden niet verder in de verdrukking brengen?

Natuurontwikkeling

Ergens tijdens deze periode van verholen herstel zette het Wereld Natuur Fonds zijn eerste schreden op het terrein van de natuurontwikkeling in Nederland. Spectaculaire ontwikkelingen in de Oostvaardersplassen en een goede ontvangst van het Plan Ooievaar waren de wegbereiders voor veelbelovende nieuwe projecten in het rivierengebied. Staatsbosbeheer startte het Project Duursche Waarden langs de IJssel, het Utrechts Landschap

ontwikkelde De Blauwe Kamer langs de Nederrijn en de gemeente Arnhem het uiterwaardenpark Meinerswijk. In zijn plan Levende Rivieren pleitte het WNF voor het ecologische herstel van onze grote rivieren en voor een rehabilitatie van de natuurlijke processen. Het WNF wilde daar in voorbeeldgebieden, zoals de Millingerwaard (De Gelderse Poort), ervaring mee opdoen. Er zou onder meer ruimte moeten zijn voor natuurlijke begrazing met grote herbivoren. Jaarrondbegrazing met halfwilde runderen en paarden (hun wilde stamvaders waren wegens uitroeiing helaas niet meer voorhanden) in een sociaal kuddeverband en in een lage dichtheid, die overeenstemt met de draagkracht van een gebied. In dit denkraam van herstel van natuurlijke begrazing paste ook het uitzetten van Bevers als griendknagers. Begrazing is een belangrijk ecologisch sleutelproces voor de ontwikkeling van de vegetatie en de ontplooiing van het ecosysteem.

Natuurlijke predatie is een ander sleutelproces dat in de Nederlandse natuurgebieden onderontwikkeld is. Onze oorspronkelijke grote roofdieren zijn immers lang geleden uitgeroeid. Onze natuur moet zich sindsdien behelpen met een uitgekleed assortiment kleinere soorten aangevuld door het jachtgeweer. In het huidige Nederland zouden de oorspronkelijke grote roofdieren vast en zeker met aanzienlijke migratieproblemen te maken krijgen. Deze dieren hebben namelijk een grote actieradius die de omvang van onze vaak kleine natuurgebieden verre overtreft. De vermeende onoverkomelijke barrières (bijvoorbeeld verkeerswegen) speelden dan ook een belangrijke rol in de vroegere discussie over de eventuele herintroducties van Wolf of Lynx op de Veluwe.

In het kader van het herstel van de natuurlijke predatie in onze moerasgebieden probeerde het WNF een stap verder te komen door in 1994 vergunning aan te vragen voor de herintroductie van de Zeearend als broedvogel. De toppredator Zeearend zou immers in staat zijn zich vrijwel risicoloos via het luchtruim van gebied naar gebied te verplaatsen. De soort zou daarmee ook een symbool kunnen zijn voor de noodzaak om onze versnipperde natuurgebieden te verbinden.

Het Wereld Natuur Fonds en de Zeearend

In de studie die voorafging aan de vergunningaanvraag, werd verondersteld dat onder goede begeleiding reeds op korte termijn arenden tot broeden zouden kunnen worden aangezet in enkele van onze grote wetlands. De gekozen werkwijze was geënt op de Tsjechische methode, waarbij in gevangenschap geboren arenden werden geacht zich te binden aan overwinterende, wilde soortgenoten. In 1996 kreeg het WNF vergunning van de overheid om tot zo'n herintroductie over te gaan.

Het WNF-programma getuigt dus van een omschakeling naar een meer offensieve strategie. Voorheen had het WNF al een flinke bijdrage geleverd aan de traditionele zeearendenbescherming door de programma's in verscheidene Europese landen te ondersteunen. In haar nieuwe Nederlandse beleid was het accent doelbewust opgeschoven. Allereerst werd met kracht ingezet op het herstel en de ontwikkeling van wetlands als geschikte biotoop voor Zeearenden. Vervolgens

In 1996 kreeg het Wereld Natuur Fonds vergunning van de overheid om tot herintroductie van de Zeearend over te gaan, maar men heeft nu besloten daar geen gebruik van te maken. Foto: Alfred Blok/Foto Natura.

zou dan het herintroductieprogramma de Zeearenden daadwerkelijk terug moeten brengen.

Opmars van de Zeearend

Maar ondertussen trok de Zeearend zijn eigen plan. Het populatieherstel dat tegen het eind van de jaren tachtig begon te glore, kreeg in de jaren negentig een spectaculair vervolg. De jaarlijkse populatiegroei in Duitsland steeg bijvoorbeeld naar tien procent. In 1990 telden onze oosterburen ruim honderdzeventig broedparen, in 1995 rees de situatie de pan uit met een voor onmogelijk gehouden aantal van bijna tweehonderdzeventig. De arendenonderzoekers constateerden dat hun zorgkindje van eertijds zich steeds meer als een robuuste arend manifesteerde. Het beeld van het eisenpakket van de Zeearend diende zelfs wat te worden bijgesteld. Eerder al had men iets soortgelijks gezien bij stootvogels als Havik en Buizerd die in de jaren zeventig en tachtig uit een vergelijkbare, kwetsbare crisisperiode waren herrezen. Die leken ook plotseling veel flexibeler, inventiever en toleranter geworden.

Het herstel van Zeearend zette zich vanaf 1995 voort als een imposante opmars waarbij historische broedgebieden werden herkoloniseerd.

Tijdens het Zweedse congres werd hierover enthousiast verslag uitgebracht. Het oostelijke deel van Duitsland met de rivier de Elbe als westgrens raakte weer opgevuld. Ook de populatie in Sleeswijk-Holstein is nu weer op volle sterkte.

Dat heeft zelfs uitmondend in de spontane herkolonisatie van het aangrenzende Denemarken in 1995. Sommige van deze Deense broedvogels dragen een ring die aantoonde dat ze zijn geboren in Sleeswijk-Holstein.

De Nederlandse nestbewakers van het Vogeljaar van eertijds hebben als voortrekkers alle reden om met trots terug te zien op hun beschermingswerk bij de laatste nesten in Sleeswijk-Holstein, zo blijkt nu.

In Scandinavië doet de Zeearend het eveneens fantastisch. Noorwegen biedt onderdak aan maar liefst 1900-2200 broedparen en is daarmee het

onbetwiste zeearendenbolwerk. Ze broeden er praktisch weer langs de hele westkust. De Zweedse populatie heeft ondertussen een niveau van 250 paren bereikt en de Finse populatie 200 paren. Dat zijn getallen waar tien jaar geleden niemand van durfde dromen. Polen telt nu 500 paren en ook uit andere Centraal-Europese landen (Tsjechië, Hongarije) komen optimistische geluiden. Het laatste wapenfeit in deze regio is de herkolonisatie van Oostenrijk in 1999.

jaar	1991	1995	2000
Noorwegen	1500	1700	1900-2200
Zweden	106	200	250
Finland	78	115-120	200
Polen	245	?	500
Duitsland	176	267	360
Denemarken	0	1	6
Schotland	2	10	20
Estland	40	?	80-90
Litouwen	10	15	22
Wit-Rusland (Belarus)	20-25	?	30
Oekraïne	50-60	?	80-100

Recente ontwikkeling van de zeearendenpopulatie in een selectie van landen.

Het möge duidelijk worden uit deze context dat het herstel zich over een brede linie voltrekt en dat men zonder twijfel kan spreken van een structurele arendentoeename. De onderzoekers stralen weer alle vertrouwen uit en het Zweedse congres ademde een sfeer van groot optimisme. Niet verwonderlijk, als je bedenkt dat in alle genoemde landen de populatiegroei onverminderd doorgaat. Er worden zoveel jonge arenden geboren dat men vol spanning afwacht wat er gaat gebeuren als die dieren na vijf jaar geslachtsrijp zijn.

Wij kunnen er echter niet omheen ook de voor- drachten te noemen die wat pessimistischer van toon waren. Deze hadden zonder uitzondering betrekking op conflictsituaties tussen Zeearenden en mensen. In sommige landen heerst bijvoorbeeld een spanningsveld met het bosbouwbedrijf. Door houtkap worden nog regelmatig broedsels verstoord. En nu de arenden zijn toegenomen, wordt het probleem weer groter. Verder toonde onderzoek naar doodsoorzaken aan dat de Zeearend een gevoelige soort blijft voor vergiftiging. Dat heeft vooral te maken met zijn leefwijze als aaseter. Loodvergiftiging als gevolg van het eten van aangeschoten watervogels en de dodelijke gevolgen van het eten van vergiftigd lokaas voor kraaien, Raven, Wolven en dergelijke heffen plaatselijk hun tol. Zo zou de herkolonisatie van Oostenrijk stagneren door veelvuldig gebruik van gif- tig lokaas voor kraaien en dergelijke.

Herintroducties

Helaas was op het congres geen vertegenwoor- diging uit Tsjechië aanwezig om te berichten over hun ontwikkelingen. Tussen 1978 en 1988 zijn in dit land twaalf in gevangenschap geboren arenden 'uitgewend' in de hoop dat ze tot paar- vorming zouden overgaan met in dat gebied over- winterende wilde arenden. Deze werkwijze had suc- ces en leverde het eerste broedgeval op in 1986.

In 1995 broedden in Tsjechië al twaalf paren. In Israël is in 1990 eveneens gestart met een herintroductie op kleine schaal van in diertuin- nen geboren arenden. Tot nu toe zijn zestien jonge vogels losgelaten. In 1998 werden voor het eerst paarvorming en nestbouw vastgesteld, maar tot een broedgeval is het nog niet gekomen.

Het grootschalige herintroductieproject in Schot- land slaat goed aan. In totaal zijn hier sinds 1975 ruim honderdveertig uit Noorwegen afkomstige jonge arenden losgelaten. In 1985 vond het eer- ste succesvolle broedgeval plaats. Momenteel broeden er twintig paren. Sinds 1985 zijn uit de Schotse nesten in totaal al honderd jongen uitge- vlogen.

Roy Dennis, één van de Schotse initiatiefnemers, wierp zich tijdens het Zweedse congres op als zeearendenzending. Hij probeerde in een enthousiast pleidooi de ornithologen in andere West- en Zuid-Europese landen ervan te doordringen dat de Zeearend niet uitsluitend een noordelijke soort is maar oorspronkelijk in alle kustlanden van het Europese continent broedde. Hij stelde voor om naar Schots voorbeeld de Zeearend weer in zijn gehele oorspronkelijke areaal terug te bren- gen. Maar daar werd erg terughoudend op ge- reageerd door de aanwezige arendenonderzoek- ers.

Zeearendenproject in perspectief van ver- anderende inzichten en beschikbare infor- matie

Tien jaar geleden heerste er nog een gegronde bezorgdheid over de toekomst van de Zeearend. In dat perspectief waren herintroducties een ge- accepteerd middel om de soort te ondersteunen. WNF's herintroductieplan voor Nederland stond niet op zichzelf. In Tsjechië, Schotland en Israël waren al eerder herintroducties van Zeearenden gestart.

De Nederlandse vergunning is aanvankelijk niet in daden omgezet, omdat het WNF de grootste mate van zorgvuldigheid wilde betrachten in de voorbereidingsfase. Dat wilde zeggen, geen uit- voering zolang er bezwaren liepen tegen de toe- kenning van de vergunning en even de tijd ne- men om de duurzaamheid van het populatie- herstel te beoordelen. Het WNF heeft ondertus- sen de arendenontwikkelingen in de buurlanden met grote interesse gevolgd en een voorlichtings- film geproduceerd over de jongste zeearenden- historie.

Het congres in Zweden was een uitgelezen mo- ment om de balans op te maken. In het jaar 2000 zijn in Duitsland maar liefst 360 broedparen ge- teld. Naar klassieke maatstaven gemeten is dat een duizelingwekkend hoog aantal. In de afgelo- pen tien jaar is er sprake geweest van een ver- dubbeling en de groei zet maar door. In de dichtst bij Nederland liggende broedgebieden doen zich interessante ontwikkelingen voor.

Rond 1995 deden de arenden de eerste west- waartse uitbreidingspogingen in Nedersaksen. Sindsdien hebben zich reeds verscheidene paren in deze noordwestelijkste deelstaat gevestigd. De verlovingsparen meegeteld, zouden dat er het af- gelopen jaar al bijna tien zijn; vier daarvan broed- den succesvol. Deze gevallen illustreren welke ver- rassende hinkstapsprongen arenden kunnen

maken om toch maar ergens te kunnen broeden. De Zeearend is nu opgerukt tot aan de rivier de Weser, zo'n honderdvijftig kilometer van de Nederlandse grens. Twintig jaar geleden bevond de westgrens van het broedgebied zich nog 250-300 kilometer van onze oostgrens. Daarom kunnen wij niet meer om de conclusie heen dat de Zeearend koers heeft gezet naar Nederland. Het WNF veronderstelt dat het broedgebied door de toegenomen talrijkheid van de Zeearend en de alsmaar groter wordende populatiedruk zich in westelijke richting zal blijven uitbreiden. De conclusie na het congres in Zweden luidt dat de arend in staat moet worden geacht om op eigen kracht Nederland te bereiken. De uitgevlogen jongen van de meest

westelijke paren zien bij helder weer ons land liggen. Daarom ziet het WNF er vanaf om de herintroductievergunning te gebruiken. Het spreekt echter vanzelf dat het WNF zich zal blijven inspannen om het hier zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor de Zeearend door met alle energie verder te werken aan natuurontwikkeling in onze waterrijke gebieden. WNF's videofilm 'Nina en de arend' kan ondertussen voorbereidend voorlichtingswerk doen en de jonge generatie laten wennen aan de gedachte dat in de toekomst Zeearenden in Nederland zullen broeden.

- Johan Bekhuis (Wereld Natuur Fonds), Wethouder Sandersstraat 10, 6579 AK Keekdom, (0481) 43 35 35, email: <bekhuis@knoware.nl>.